

RAHMANKUL BEDRİBAY

Rahmankul Bedribay

Yard. Doç. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN*

ÖZET

Kazakistan sahasında Türklük bilimi sahasında çalışan Rahmankul Berdibay, çok yönlü bir şahsiyettir. Onun Türk dünyası ve Kazak toplumu ile ilgili düşünceleri, çalışmaları ilmi sahada dikkatle izlenmesi ve faydalanılması gereken unsurlardandır.

Anahtar Kelimeler

Berdibay, Kazakistan, Folklor

ABSTRACT

Rahmankul Berdibay Who is studying on Turcology in Kazakhstan his a multiretal personality. His thoughts about Turkish world and Kazakh society are really important to use and benefit from in the academic area.

Key words

Berdibay, Kazakistan, Folklor

Türklük bilimi ile ilgili çalışmalar, Türkiye dışındaki Türk devlet ve topluluklarında, özellikle bağımsızlıklarının henüz onuncu yılını yaşayan Türk devletlerinde, mahallî unsurların ön planda olduğu ve çabuk ulaşılabilen mahallî kaynaklardan faydalanma yolu ile yapılmakta, yeni bir kültürel kimlik, yeni bir toplum yapısı oluşturmak endişesi taşımaktadır. Bu düşüncemizi bütün araştırmacı ve bilim adamları için söylemek mümkün değilse bile, mahallî imkanlarla, buldukları çevreye yönelik araştırma yapanların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Türklük bilimini dünya Türklüğü başta olmak üzere, dünya ölçeğinde inceleyen ve çalışmalarında bir terkibe varan bilim adamı ve araştırmacılar, mahallî alanda çalışanlar ile mukayese edilemeyecek kadar dışa açık ve içinde yaşadıkları toplumun istikbali için ümit verici çalışmalar yapmaktadır.

Bu çerçevede Türklük bilimi alanın-

da yapılan çalışmalarda hemen hatırlayabileceğimiz bir isim olarak Rahmankul Berdibay gelmektedir. Tanınmış bir gazeteci, eleştirmen ve bilim adamı olan Berdibay, 1927 yılında Güney Kazakistan Eyaleti Türkistan ilçesi (Avdanı) İhan (Avul) yakınlarındaki Kökiş Avulunda (köyünde) doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Aşşısay'da; 1943-1944 yılları arasında Türkistan Pedagoji Koleji'nde tamamladı. 1944-45 yılları arasında Aşşısay maden yatağında çalışır. Bu arada röportaj, şiir ve deneme yazıları kaleme alır. İlk şiiri Güney Kazakistan eyalet gazetesinde yayınlanır.

Rahmankul Berdibay, 1945 yılında SM Kirov Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesi'nde, döneminin önde gelen ilim adamlarından dersler alır. Bu üniversite eğitimi ve ders aldığı hocalar, Berdibay için bir şanstır. Özellikle şifahî edebiyat derslerini Muhtar Avezov'dan alması onun Rus edebiyatının tanınmış

* Gazi Ü. Eğitim Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi.

eserler ile ve şiirle yakından ilgilenmesine vesile olur. Kirov Devlet Üniversitesinde üç yıl öğrenim gören Berdibay, maddî sıkıntılar sebebiyle okulu bırakmak zorunda kalır ve üniversite öğrenimini dışarıdan tamamlar. Burada okudu dönemlerde bir yandan da Aşşısay'daki orta okulda Kazak edebiyatı dersleri okutur. 1948-49 eğitim yılında Kızılorda Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Kazak Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nden mezun olur.

1949-1953 yıllarında Güney Kazakistan Eyaleti'nde İliç, Maktaral ve Frunze 'de Kazak okulları müdürlükleri ve müfettişlik görevlerinde bulunur. 1953 yılından itibaren Güney Kazakistan'dan ayrılarak kendisine yeni dünyalar arayan Berdibay, Almatı'da kazak Devlet Üniversitesi 'nde yüksek lisans eğitimine başlar. 1954 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlayan Rahmankul, bu yıldan itibaren Kazak Edebiyatı Gazetesi'nde edebî yazılar yazmaya başlar. Burada edebî yazılardan sorumlu redaktörlük de yapan Berdibay için çalıştığı beş yıllık süre, edebî bir okul, gazetecilik tecrübesini kazanıp profesyonelleştiği bir atölye olur. Burada yazdığı yazılarında dolayı okuyucuların dikkatini çeken Berdibay, fikirleri ile de aydınlar arasında bir tartışma platformu yaratır.

Berdibay'ın tenkit sahasında yazmaya başladığı dönemlerde, Kazak edebiyatına yaklaşım tek taraflı olmanın yanında ideolojiktir de. Zira dönemin Sovyet politikası, kuruluşundan itibaren amaçladığı Sovyet vatandaşı yaratma amacındadır. Sovyet birliği içinde mikro milliyetçiliğin gelişmesi, Stalin döneminde mahallileşme yönünde bir seyr takip eder. Aydınların düşünceleri, dolayısıyla yazıları bu yönde-olmalıdır. Nitekim, problemlere Sovyet vatandaşı perspektifiyle değil de Kazak Türkü perspek-

tifiyle bakan Berdibay'ın 1956 yılında yayınladığı "Kazak Edebiyatı Tarihinin Meseleleri" adlı makalesi dönemin düşünce yapısına uygun olmadığı gerekçeyle yazarının işinden uzaklaştırılmasına sebep olur. Gazetecilikten ayrılmak zorunda bırakılan Berdibay, Kazak Edebiyatı Gazetesi'nde geçirdiği beş yıl içinde Kazak edebiyatını çeşitli yönleriyle ele alır inceler.

1955-1959 yılları arasında edebiyat eleştirmenliği de yapan Berdibay, 1960-1972 yılları arasında edebiyat tarihi ve edebiyat teorisi ile ilgili çalışmalar yapar. Dönemin ideolojik yapısı, edebî eserin incelenmesinde çok yönlü çalışmaların olmaması, hatta siyasî yapıya uygun olmayan düşüncelerin ve yazıların reddedilişi, aynı zamanda eserlerin tahrif olmasını da beraberinde getirmektedir. Nitekim, Kambar Batır, Kozi Körpeş, vb destan/hikâye kahramanlarının olumsuz, zaman zaman zararlı tanıtılması, Dede Korkut örneğinde olduğu gibi uygun görülmeyen unsurların çıkartılması söz konusudur. Bu olumsuzluklar, Berdibay'ın edebiyat araştırmalarına farklı bir yaklaşım getirmesini sağlayacaktır. "Kazak Dili Hakkında", "En Büyük Medeni Zenginlik" adlı makaleler bir başlangıç olarak Kazak halk bilimi, dili ve edebiyatı hakkında yapılan çalışmalarda bir başlangıç olacaktır. Bu konudaki düşüncelerini ve birikimlerini, "Roman ve Zaman", "Edebiyat ve Sanat", "Kazak Sovyet Edebiyatının Kalıplaşması" adlı çalışmalarıyla ilim alemine sunar. 1971 yılında "Kazak Romanlarının Teorik Sorunları" adlı tezi ile edebiyat doktor olan Berdibay, monografik ve teorik çalışmalarını *Roman ve Zaman (1967)*, *Kazak Nesrindeki Çağdaş Karakterler (1968)*, *Kazak Sovyet Edebiyatının Oluşumu (1971)*, *Kazak Romanı (1975)*, *Efsaneden Romana (1976)*, *Kazak Tarihi Romanı*

(1979), *Tarihi Roman* (1987) adları ile yayınlar. Berdibay bu çalışmalarında Kazak edebiyatının otuzlu yıllardaki nazım-nesir alanlarındaki gelişimi, Kazak romanının teorik ve gelişimi ile ilgili meseleleri ele alır. Kazak edebiyatının tanınmış romanları ve romancılarını inceler. Konularına göre yaptığı tasnif denemelerinden sonra özelliklerini belirterek mukayeseli çalışmalar yapar. Kazak edebiyatının yirminci yüzyıldaki zirvesi olarak nitelenen Muhtar Avezov'un Abay Yolu adlı romanını tarihi ve estetik açıdan bir münekkit olarak yorumlar

Berdibay'ın 1968-1970 yılları arasında yeniden yazılmaya başlanan Kazak Sovyet Ansiklopedisi redaksiyon heyeti başkanı olarak bu ansiklopedinin hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur.

Berdibay'ın araştır sahalarından biri ne folklor oluşturur. Kazak edebiyatı araştırmalarında edebiyatlarının temelini ve kaynağının sözlü gelenek olduğunu ifade eder. *Efsaneden Romana*, *Tükenmez Hazine*, *Kevser Kaynak* adlı eserleri, hem verilen isimler, hem de muhtevaları bakımından bunun göstergeleridir.

Araştırmacı, folklor eserlerinin bazılarının estetik düşüncenin geçmiş dönemlerdeki ölçüsü, bazılarının da içinde birçok fikirleri gizleyip bu güne ulaştırdıklarını belirtir. Birçok efsane, mit, tarihi hikayenin kimi düşünür ve yaz tarafından estetik ölçüye ulaştırılması bunun delilidir. (Tükenmez Hazine, Almatı 1983, s.240) Berdibay, Köklü bir destan geleneğine sahip Kazak toplumunun ürünlerini çeşitli kitap ve makalelerle ilim alemine tanıtır. *Kazak Destanı* (1982), *Destan Halkın Hazinesi* (1995) adlı çalışmaları; daha önce yayınlanmamış bazı kahramanlık, aşk ve tarihi destanların kaynağı, tür özellikleri ve bun-

ların tasnifi hakkında önemli bilgiler verir. Dönemin siyasi idaresi tarafından yasaklanan Kırım'ın Kırk Batırı, Edige Batır, Er Şora, Er Sayın, vb. destanları; muhteva, konusu, destanın kuruluş mantığı ve estetik yönleri itibarıyla değerlendirir. Toplumda tarih şuurunun uyandırılması yönünden, geçmişin bu hazinelerine sahip çıkılması ve estetik ölçüler içinde yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. *Halk Edebiyatının Arkaik Destanları*, *Kazak Tarihi Destanlarının Meseleleri*, *Destancılık Geleneği* ve *Kazak Folkloru Tarihi* adlı eserleri bu alanda yaptığı çalışmalardan yalnızca birkaçıdır.

Rahmankul Berdibay, Kazak edebiyatı ve meseleleri yanı sıra, komşu ve akraba topluluk edebiyatlarını da araştırır. *Gülistan Bülbülü* (1970) adlı eseriyle doğu klasiklerini tanıtır. *Dostluk Gemisi* (1976) komşu ve akraba topluluklar edebiyatları hakkında bilgi verirken, edebî ilişkiler ve edebiyatlar arasındaki etkilenmeler konusunda da bilgi verir. Rus-Kazak, Kazak -Özbek edebiyatları, karşılıklı tesirleri ve ortak yönleri ile ele alınır.

Baykal'dan Balkan'a Kadar (1996) Türklerin menşei, birliği ve maceralarını anlatan muhtelif makalelerden meydana gelen eserdir. İlmî-edebi bakış açısının gazetecilik üslûbuyla birleştiği çalışma, uzun yıllar süren araştırmaları ve birikiminin terkip haline gelmiş biçimindedir. Türk dünyası, Türk birliği, Türk topluluklarının bugünü ve geleceğini, Türkçü bir bakış açısıyla dile getirir. Sovyet dönemi siyasî anlayışıyla millî benliğine, değerlerine, milletine, hatta kendine yabancılaşan, kimliği olmayan, içten çıkan düşman -mankurt/közkaman-ları eleştirir. Kazak toplumunun geleceğinin, millî birlik ve beraberlik ve inanç temeli üzerine kurulması gerektiğini ifade eder.

Rahmankul Berdibay, uzun yıllardır yaptığı araştırmalarla, katıldığı toplantılarda Kazak edebiyatını tanıtmış, diğer yandan da Kırgız, Özbek, Türkmen, Azeri, Altay, Saha, Nogay, Karaçay lehçeleri yapılan yayınları orijinallerinden takip ederek kendi insanını bilgilendirmiştir. Otuz iki kitap, yüzlerce makale onun bilgi birikiminin mensubu olduğu toplumun hizmetine sunulması, Berdibay'ın, Danday İskakulu'nun tabiri ile **Ğulama** olarak sıfatlandırılmasını haklı kılmaktadır.

İlmî çalışmaları ile birlikte yürüttüğü üniversite hocalığı, ders kitapları yazmasına da vesile olmuştur. Akademisyenliğinden kaynaklanan sağlam yorum, tenkitçi bakış açısı, akıcı ve kolay okunur üslûbu, ders kitaplarının çok okunmasını sağlar. Zira O, genç Kazakistan'ın geleceğinin genç ilim adamları sayesinde yükseleceğinin şuuruyla lisans üstü eğitime büyük önem verir ve gayret gösterir.

Yaptığı çalışmalarla birçok ödüle layık görülen Berdibay, Kazak Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi, Türk Dil Kurumu, Cengiz Aytmatov Uluslar arası Toplumsal Akademisi ve Halk Akademisinin yanısıra birçok sivil toplum kuruluşunun da üyesidir. Zira, Rahmankul üyesi olduğu kurumlara prestij kazandıran bir şahsiyettir.

Sorumlu ilim adamı vasfını taşımanın şuuruyla yaşayan ve yazan Rahmankul Berdibay, ilim adamlarının ve genç Kazakistan'ın ihtiyaç duyduğu örnek aydın tipini temsil eden ender insanlardan biridir.

Rahmankul'un ilmî şahsiyeti, endişe ve çalışmaları, idealizmi, bunlardan kaynaklanan dinamizmi mutlaka bize yeni ufuklar açacaktır. Türkiye'nin yakından tanıdığı Rahmankul Berdibay,

1983 yılından itibaren, bir Türk vatan-daşı gibi Türkiye'yi, bir Türklük bilimi âlimi olarak da Türk dünyasını yakından tanımaktadır. Bu özellikleri ve aynı üniversitede (Ahmet Yesevi Uluslar arası Türk Kazak Üniversitesi) çalışmış olmamız, onunla sık sık sohbet etmemizi, ilminden faydalanmamızı sağladı. Kendisi ile yaptığımız bir mülakatta bizi evinde konak hizmeti, konukseverliği ve hoşsohbet tavırlarını anlatmak mümkün değil. Ancak, Türk folkloru konusundaki düşüncelerini bu yazıda vermek okuyuculara faydalı olacaktır. Konuk olarak gittiğimiz Rahmankul Hoca'nın evinde, ona birçok soru yönelttik ve cevap aldık. Bunlardan birkaçını vermekle yetinçegiz.

Kazakistan bu yıl bağımsızlığının 10. yılını yaşıyor. Genç bir devlet olan Kazakistan'ın geleceği hakkında beklentiniz nedir?

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığının 10. yıldönümü, yurdumuz tarihindeki büyük bir sevinç ve neşeler uyandıracak olaylardan biridir. Bu 10 sene içerisinde millî şuurumuzda bağımsızlık ruhunun yeniden canlanması en büyük başarılarımız arasından yer almaktadır. Asırlar boyu yabancı ülkelerin sömürsü altında yaşayan ve eğilen boynumuzu dik tuttuk; kaybettiğimizi aradık; unutulmaya yüz tutan tarihimizi yeniden canlandırmaya başladık. En önemlisi de geçmiş ile bugünün tüm olaylarına kendi gözümüzle bakarak, kendi şuur ve zihnimize sonuçlandırıp, öz düşüncelerimizi açıkça söylemeye başladık.

Tabii ki, bağımsız Kazakistan Devleti'nin gelişim süreci ile istikamette kusurlarla noksanlıkların az olmadığı açıktır. Bugün, hem de yarın önü-

müzde karşılaşılması mümkün olan büyük engeller ve aşılması gereken yollar vardır. Bu hepimizce malumdur. Bence bu gelip geçicidir. Bahsettiğimiz sorunlarla bağımsızlık denen bir tek sözcüğü ölçersek, bağımsızlık sözünün üstün olduğu kanaatine varırız. Bizlerin, Kazak vatanseverlerinin, kendi anavatanımızda millî demokratik bir devletin filiz verip canlanacağına inancımız sonsuzdur.

Kazakistan sahası folklor çalışmaları hangi seviyededir?

Kazakistan'da sosyal bilim dallarının arasında folklor dalının bir zamanlar halsizleşmesine, kültürel mirasa yönelik tefrikalık bakış açısı zararının çok olduğu söyleniyor. Buna rağmen Kazak folklor bilgisi son zamanlarda yüksek bir seviyede gelişmektedir diyebiliriz. Ayrıca, folklorun tüm dalları (destan, masal, efsane, özlü söz, ailevi adetler, halk takvimi geleneği, avcılık, dört çeşit mal, hayvancılık, bahşi ve falcılık, mitik folklor, şairler atışması, jıravlık (ozan) destur, tarihî destansı şiirler, bulmacalar, atasözleri, veciz sözler, çocuklar için söylenen şarkılar v.b.) hakkında özel monografik eserler de mevcuttur. Kazak folklorunun tarihi de, (1960) folklorik eserlerin bütün yayım görenlerini topladığımızda sayısı onu geçen ciltleri oluşurur. Şu anda Kazak folklorunun 150 ciltlik antolojisini yayımlanması planlanmaktadır. Son dönemlerde folkloru, tarihî tipolojik açıdan mukayese ederek araştıran çalışmalar sayısı gittikçe çoğalmaktadır. Folklorun gelenekselliği, varyantlılığı, formüllüğü, kompleliliği, diyalogu v.b. dalları üzerinde yapılan araştırmalar yeterli derecededir. Önümüzdeki dönemlerde Kazak ve Türk halkları folklorunun çıkışını ve tarihî münasebetlerini incelemeye büyük önem vermeliyiz diye düşünüyorum.

Folklor ürünleri derleme çalışmaları ne durumdadır?

Folklor antolojilerini yayımlamaya, devlet tarafından ayrılan ödeneğin azlığı önemli engeller doğurmaktadır. Dolayısıyla yayıma hazır olan bir çok el yazı çalışmaları açığa kavuşturulamıyor. Kazakistan Millî İlimler Akademisi Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde yayıma hazırlanan sayısı yirmiyi geçen ciltler halindeki folklorik metinlerin ne zaman yayımlanacağı belirsizdir.

Folklor konulu çalışmalarda Türkiye ile Kazakistan nasıl işbirliği yapabilir?

Türkiye ile Kazakistan halklarının folklor münasebetlerinden bahsedecek ayrı ayrı makaleler ile araştırmalar benim "Baykal'dan Balkan'a", "Epos Muratı"(1997), "El Bolamız Desek" (2000) adlı kitaplarımda yer almıştır. Ayrıca, Şakir İbrayev, Muhammed Jarmuhamedov'un çalışmalarında da Kazak ve Türk halkları şifahî edebiyatının bazı sorunlarından söz edilmiştir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'nde M.Ağıbay "Dede Korkut Kitabı" ve "Korkut Hakkındaki Kazak Efsaneleri", Mehmet Sözer "Türk ve Kazak Destanlarının Tipolojisi" konuları üzerinde master tezi savundular. Adı geçen üniversitenin öğretim üyesi Günhan Kayhan "XX. Yüzyıl Başlarındaki Kazak Edebiyatındaki Türkçülük Akım ve Mağjan Jumabayev" konusunda doktora tezi hazırlamaktadır. Kazak ve Türk folkloru türlerinin arasındaki tarihî ve tipolojik farklılıkları ile benzerliklerini incelemenin geleceği aydınlı ve geniş kapsamlı olacağı inancındayım.